

Шест

Подслон

Товарният камион на Арабския легион спря в центъра на Рамала. От него се изсипа жив товар от бежанци. Те пристигаха от ал-Рамла през арабското селище Салбит.

Шейх Мустафа Хаири, с черна пелерина *абая* и фес, завит с бяла чалма на имам, се появи от платформата на камиона и застана в изгарящата жегата на знойния ден. Фирдаус Таджи, момичето-водач с нож и свирка, стоеше наблизко с останалите членове на семейства Хаири и Таджи. Не можеха да повярват на гледката, разкриваща се пред тях. Цели семейства седяха на земята, скупчени над големи метални чинии, от които загребваха фасул и леща и пъхаха в уста едри късове хляб. Други бежанци седяха или лежаха под дърветата, пред вратите и край пътя. Много от семействата бяха разделени, след като членовете им бяха напуснали ал-Рамла по различно време и сега не знаеха къде да се търсят.

Шейх Мустафа мина през центъра на града към Гранд Хотела, където успя да намери малка стая. После се зае да издирва племенника и семейството си. Ахмад и Закия бяха дошли по-рано с Башир и другите деца и бяха наели стая близо до Квакерското училище. През последните два месеца Ахмед неколкратно пътува до ал-Рамла и обратно, като всеки път донасяше в Рамала по малко храна, дрехи и домакински вещи от къщата им.

В средата на юли 1948 година Рамала, което означаваше „Божия хълм“ на арабски, беше превърната от тих християнски хълмист град в северна Палестина в хранилище на мизерия и травми. Сто хиляди бежанци бяха заели училищните дворове, гимнастическите зали, манастирите, казармите и всяко свободно кътче, което успяха да намерят в града и околните села. По-щастливите се бяха настанили у роднини; в семейните домове сега имаше по десет-петнаде-

сет души в стая. Много от последно останалите без дом семейства спяха на открито, в маслинови горички, пещери, обори, хамбари или направо на земята край шосето.

„Ужасни условия“ – се казваше в телеграма от Американското консулство в Йерусалим на 12 август, месец след като израелската армия превзе Лида и ал-Рамла и заповяда експулсиране на населението. „Мнозинството мизерстват, нямат друго, освен дрехите на гърба си... изцяло зависят от оскъдните помощи... Бежанците изцяло разчитат на изворите за вода и стоят с часове, за да напълнят съдовете си... Напълно е възможно водните запаси да се изчерпят още преди края на август... От три седмици дневният порцион е само шестстотин калории, недостатъчно за поддържане на живота... навсякъде са видими признаците на недохранване... семействата погребват мъртвите на място в самия лагер, без да уведомят здравната служба... Местните власти са затрупани с проблеми и признават неспособността си да се справят с положението“.

Оскъдните запаси от вода, според наблюдатели от ООН, бяха „незащитени, инфектирани и опасни за здравето... почти неизбежно е избухването на епидемия от тиф“. Медицински сестри от Червен кръст се опитваха да имунизират бежанците срещу подобна епидемия, обаче разполагаха „само с десет хиляди дози ваксина“, по данни на Американското консулство. Официалните лица предупреждаваха за евентуално избухване на холера, дифтерия и менингит. Бежанците не се бяха къпали от седмици и някои вече се оплакваха от очни и кожни проблеми.

Шейх Мустафа пристигна в къщата до Квакуерското училище и намери Ахмад, Закия и десетте им деца настанени в обща стая. В ал-Рамла Башир беше живял в самостоятелна стая, а сега спеше заедно с родителите, братята и сестрите си върху матраци на пода. В другите стаи спяха още членове на семейство Хаири. Вместо оградените със зид площи в

ал-Рамла, където членовете на фамилията можеха да се разхождат покрай къщите си през овощни градини и открити пространства, сега няколко десетки Хаири бяха натикани в една-единствена къща. При настъпилите обстоятелства, обаче, това им създаваше относителен комфорт, благодарение на близките семейни връзки и обединените ресурси.

Башир беше свидетел на това, как майка му се бори с глада в семейството, разменяйки накитите си за хляб, маслини, олио и зеленчуци. Златото отдавна се използваше от арабските жени в Палестина като спасително средство в случай на бедствие и когато се чу, че еврейските войници обискирали къщите и конфискували ценните вещи, много от жените увиха накитите около телата си преди да избягат от ал-Рамла и Лида. Златото на Закия отблъсна атаките на жестокия глад и Башир разбра, че майка му е станала нещо като семейна банка и за момента – единствен източник на издръжка. Не само тя, но и много други арабски жени в отчаянието си излязоха от къщите си и тръгнаха по улиците на Рамала. Башир ги гледаше как се връщат от изворите с кани вода, балансирани на главите им, или продаваха домашни сладкиши на импровизирания уличен пазар.

Някои хора бяха наети на работа от местните жители за прибиране на реколтата от маслини. Мъжете брулеха клоните с пръти, а жените, приклекли на земята, обираха плода. Други, изчерпали всички останали възможности, тръгнаха да просят от къща на къща. „Изгубихме домовете си – казваха те. – Може ли да ни помогнете с малко олио, леща, брашно, боб?“ Семействата им бяха доведени до такава нищета, че пиеха чай от стари консервни кутии и носеха панталони от съдрани одеяла и конопени чували. Нерядко просящите понасяха обиди от местното население, което на свой ред страдаше от сполетялото ги бедствие. „Ти си продал земята си на евреите, затова си тук!“ – сипеха обвинения те. – „Защо не можахте сами да се защитите?“ Кризата изкара наяве най-лошите качества на хората. Един от бе-

жанците по-късно ще си спомни как някаква заможна жена, съпруга на виден местен жител, заставала на балкона на къщата, хвърляла със шепи захаросани ядки и с видимо удоволствие наблюдавала как новопристигналите се бият за тях.

Сред останалите без дом, мъжете бяха най-потърпевши; те буквално бяха загубили ума и дума след поражението и унижението от евреите, а сега трябваше да понасят и презрението на местните. Башир си спомня мъжете с безжизнени погледи, седнали върху конопени чували в сянката на маслинен дървета. У дома по това време прибираха урожая от сусам, пъпеши, грозде, кактусови плодове и летни зеленчуци. Това беше работа за мъже, която те умееха да вършат; неочаквано озовали се в изгнание в Рамала, мъжете стояха в принудително бездействие, а семействата им гладуваха. Жените им търпеливо чакаха на безкрайни опашки за раздаване на храна, докато камионите бучаха нагоре по тесния път към Аман, на петдесет мили източно, за да доставят големи плоски бисквити, хляб без мая и от време на време по някой чувал домати или патладжани, дарени от Червения кръст и краля на Трансйордания, Абдула. Нищожните порциони бяха предназначени само за предпазване от пълен глад. Иначе бежанците бяха оставени да се оправят кой както може. Те просеха и крадяха от местните, ошушкваха до голо плодните дървета, а понякога тършуваха и в кофите за боклук, търсейки нещо за ядене, останало от Арабския легион на крал Абдула.

Семейство Хаири не гладуваха чак толкова благодарение на това, че Закия продаваше златото си, но Башир започна да осъзнава унижението да си бежанец. За шестгодишното момче, дори привидно дребните случки придобиваха огромно значение. Един ден, например, бащата на Башир, обзет от чувство на безсилие, каза на Закия, че нямат достатъчно пари да поканят приятелите си на кафе. За един арабин, знаеше Башир, да почерпиш приятели с чашка кафе

беше елементарен жест на гостоприемство – а и основен израз на понятието дом – и невъзможността да го направиш, представляваше бездънно унижение. Башир запомни този срам за цял живот.

На 16 август граф Фолк Бернадот, представител на ООН, разпрати телеграми до петдесет и три държави с призив „да насочат към Бейрут... всички товари“ от месо, плодове, зърно и масло, които вече са на път по море. ООН нарече ситуацията в Палестина „машабно човешко бедствие“. Беше изчислено, че до този момент повече от 250 000 араби „са напуснали или са били изгонени насилствено от окупираните от евреи територии в Палестина“. (По-късно цифрата ще се окаже три пъти по-голяма от първите пресмятания на ООН). „Никога не съм виждал по-ужасяваща гледка от тази, която се разкри пред очите ми тук, в Рамала – писа Бернадот през септември. – Колата беше буквално щурмувана от възбудени маси, крещящи с ориенталски плам, че искат храна и искат да се върнат по домовете си. Сред морето от страдащи хора имаше немалко стряскащи гледки. Спомням си няколко безпомощни, покрити със струпеи старци със сплътени бради, които навираха изпитите си лица в прозорците на колата, поднасяйки към нас остатъци от хляб, които всеки нормален човек би счел за негодни за ядене, но това беше единствената им храна“.

С преодоляване на първоначалния шок у бежанците започна да се набира гняв. Няколко дни след пристигането на семейство Хаири, Джон Бегът Глъб, британският командир на Арабския легион, беше замерян с камъни от разбеснели се бежанци. Войниците му бяха наричани „предатели“ и „по-лоши от евреите“; по време на пътуването му от Аман през Арабска Палестина, многократно плюеха по колата му. Демонстрации срещу Глъб, Арабския легион и англичаните избухнаха в Наблус, северно от Рамала, и в Аман и Салт, източно от река Йордан. Много от арабските войници на Глъб, изтормозени от гледката на бежанците,

пробиващи си път през позициите на Легиона, гневно настояваха за отмъщение срещу еврейските сили.

Глъб беше шокиран от гнева на бежанците срещу него. Той продължаваше да вярва, че неговите части са направили много повече от всяка друга арабска сила: биха се за Източен Йерусалим и го спечелиха за арабите, удържаха линията при Латрун „срещу пет пъти повече врагове... Знаех, че ще се бият до последния човек – за да спасят тази държава, чиито жители сега ни наричаха предатели“.

Глъб обаче също така си спомняше и една безсънна нощ на фронтовата линия, когато се беше въртял и мятал в леглото, след като до него достигна новината за хиляди бежанци, прииждащи към Рамала. „Изобщо не бях предвидил, че операциите в Лида и Рамле [ал-Рамла] ще доведат до хуманитарна катастрофа от такъв мащаб – спомня си той. – Но дори да бях знаел, какво друго можех да направя? Ако бях насочил импулсивно частите си към Лида, щях да позволя на врага да пробие към Рамала“. Глъб разбираше, че едно пренасочване към ал-Рамла и Лида би отслабило позициите на Арабския легион в Латрун, където задържаха напредването на израелците. „И тогава тези сцени щяха да се разиграят – не само в Лида и Рамле, но из цяла Палестина, и то двадесет пъти по-ужасни. Не виждам какъв друг курс можех да предприема“.

Много от членовете на семейство Хаири, обаче, заедно с други бежанци от двата града си спомнят, че Бедуинската бригада и други войници са ги уверявали в обещанията на крал Абдула за защита. Те се чувстваха предадени от Глъб и Абдула. Дори шейх Мустафа, който поддържаше добри отношения с Абдула, очевидно започваше да се ядосва на краля. „Крал Абдула казал на дядо ми преди да напусне ал-Рамла, че пак ще се върнем – разказва Самира Хаири, братовчедка на Башир и внучка на шейх Мустафа. – Бяхме под впечатлението, че има тайно споразумение да ни бъде разрешено да се върнем“.

Но и без такова споразумение, връзките на семейство Хаири можеха да ги измъкнат от бедствието в Рамала – ако не обратно в дома им, то поне в кралството на Абдула. Абдула, по устни предания на семейство Хаири, се свързал с шейх Мустафа и лично му предложил „Братовчеде – казал кралят на шейх Мустафа, наблюдайки на далечното им роднинство, датиращо от няколко века, – не мога да ви оставя да мизерствате като бежанци. Доведете цялото си семейство, ще ви предоставя двореца в Аман да се настаните“.

Мустафа, дългогодишният кмет на ал-Рамла, не бил склонен да пренебрегва хилядите други бежанци. „Аз не съм сам със семейството си – отговорил шейх Мустафа на краля. – Моя грижа са и всички останали хора в ал-Рамла. Мога ли да доведа и тях?“

„Останете , където сте си“ – бил отговорът на краля.

В Аман крал Абдула беше под обсада. Пустинният оазис Трансйордания, който Глъб неотдавна нарече „една от най-щастливите малки държави в света“, сега беше обграден от десетки хиляди бежанци от ал-Рамла и Лида, изгонени от домовете си и търсещи справедливост. Разгневени съпруги и родители на войници от Арабския легион дори се опитваха да нахлуят в двореца на Абдула в Аман.

На 18 юли, няколко дни след като шейх Мустафа пристигна в Рамала, кралят ядосано гледаше тълпите в Трансйордания. Сър Алек Къркбрайд, британският министър в Аман, наблюдаваше с видимо презрение как „човешката вълна от мизерстващи същества“ достига столицата на Трансйордания. Къркбрайд се чудеше дали бежанците не са могли да останат по домовете си, ако „имаха малко повече кураж“. Англичанинът си спомняше „грозния масов протест“, насочен срещу краля, от около две хиляди души „крещящи обиди и искащи превзетите градове веднага да бъдат върнати“. Кралят се появи на стълбите, охраняван от кралските си бодигардове, които бързо напъхаха пълнители в pistolетите си. „Струваше ми се, че кървавата баня е

неизбежна – спомня си Къркбрайд. – Но вместо това Абдула навлезе сред тълпите, целуна един крещящ бежанец по главата и поиска от демонстрантите да се запишат за войници в „битката срещу евреите“, или „веднага да си тръгват!“. Повечето от протестиращите, написа с възхищение Киркбрайт, „веднага си тръгнаха“.

Въпреки смелостта си, крал Абдула беше разтревожен, точно както израелските военни се надяваха и предсказваха. Абдула покани Глъб на среща в двореца и намръщено гледаше командира на Арабския легион през цялото време, докато съветниците му го обвиняваха, че отказва да се бие в защита на Палестина. Всъщност много по-виновни от Глъб бяха началниците му в Лондон. Усилията на Великобритания да прокара в ООН ембарго върху оръжията – и по-точно, отказът да доставят още оръжия и муниции на Арабския легион – допринесе много повече за падането на ал-Рамла и Лида и неспособността на арабските сили да си възвърнат градовете. А най-важното, от гледна точка на Глъб, беше, че Арабският легион се състоеше само от 4 500 войника – крайно недостатъчен брой за водене на битки в Йерусалим и Латрун, отбранявайки същевременно Лида и ал-Рамла.

В Рамала, петдесет мили на запад, семейство Хаири и хилядите други бежанци все още си мислеха, че скоро ще се завърнат по домовете си – ако не на гърбовете на арабските войници, то в резултат може би на политическо споразумение.

„Завръщането – каза Башир, – беше най-важният въпрос, още от първия ден“.

Сериозни признаци обаче вече сочеха, че Израел твърдо е решил да не отстъпва двата града и десетките други селища в Арабска Палестина. „Вероятността няколкото хиляди арабски бежанци от Палестина да се върнат в бившите си домове в Израел е много малка“ – се заявяваше в поверителна телеграма от Американското посолство в

Кайро до държавния секретар Джордж Маршал във Вашингтон. В депешата се цитираха „мерки, взети от евреите с цел възпрепятстване на завръщането им и прибирането на имуществото им... онези, които са напуснали като бежанци, вече са изгубили собствеността си и няма къде да се върнат. Освен това по-голямата част от собствеността им [е] под контрола на израелското правителство, което... доброволно не би я върнало на арабите“.

Израелските официални лица действително отказваха да обсъждат завръщането на бежанците. Причината, твърдяха те, е, че новата им държава все още е във война с няколко арабски армии. Но беше очевидно, че израелските държавници вече са взели решението да не допуснат завръщане на бежанците. На 16 юни 1948 година, по време на четириседмичното примирие с арабските държави, Давид Бен-Гурион обяви на заседание на израелския кабинет: „Не искам избягалите да се завръщат... Дори след войната няма да одобря завръщането им“. На същото заседание външният министър на Давид Бен-Гурион, Моше Шарет, добави: „Нашата политика е следната: те да не се завърнат“.

Два месеца по-късно, съвсем скоро след превземането на ал-Рамла и Лида, израелските държавници вече не признаваха, че е имало насилствено експулсиране. В доклад от август 1948, прочетен на конференцията на международния Червен кръст в Стокхолм, израелският делегат заяви, че „приблизително 300 000 араби напуснаха селищата си на територията, окупирана от израелските сили, *но нито един от тях не е бил депортиран или накаран да напусне местоживеенето си* [изрично подчертано в оригинала]. Напротив, на повечето места на арабските жители е обяснено, че няма никаква причина да бягат...“

Все по-ясно ставаше, обаче, че хората от ал-Рамла са били насилствено изгонени. „Според представител на Червения кръст, който е бил в Тел-Авив – се казва в поверителна радиograma на американския държавен департамент, –

евреите, при навлизането си [в ал-Рамла] са накарали цялото арабско население да освободи града, с изключение на арабите християни, на които е било разрешено да останат. Тази информация е потвърдена частично в неотдавнашен доклад от сигурен американски източник“.

В края на лятото в ал-Рамла няколко хиляди араби все още стояха затворени зад ограда от бодлива тел. Повечето семейства бяха християни, сметени за по-малка опасност за новата израелска държава, отколкото мюсюлманите от ал-Рамла. Останалите в града семейства бяха държани във вътрешността на Стария град на мястото, което сега се наричаше *сакне*, или арабското гето. Намираше се близо до старата улица на семейство Хаири, по която Ахмад беше вървял на път за мебелната си работилница.

Къщата на Ахмад тънеше в тишина, част от опустелия квартал. Вратите зееха, а наоколо бяха разпилени домакински принадлежности, останали след като грабителите прибраха пая си. Хранителни продукти се разлагаха на улицата. Военни камиони сновяха напред-назад, натоварени с легла, дюшеци, шкафове, кушетки и завеси.

Войниците от осемдесет и девети батальон на Моше Даян, не виждайки смисъл да патрулират, се заеха с грабежи. „Мъжете от Батальон 89, отседнали в нашия квартал в Бен-Шамен, причиняват безредици, като насочват оръжията си срещу крайпътните постове и минават през тях с камиони, натоварени с различни вещи, иззети от градовете Рамла и Лод [Лида] – се заявява в писмен рапорт от израелски полеви офицер. – Възмутителното поведение на Батальон 89 достигна върха, когато заплашиха нашия инспектор с куршум, ако не напусне зоната, в която събират плячката си...“.

В края на лятото и началото на есента на 1948 арабските мъже се опитаха да се върнат по домовете си след изгнанието в Рамала и другаде. Много от тях пресякоха рехавите фронтови линии – Башир вярва, че и баща му е бил

сред тях – навлизайки в селата и нивите си през нощта, за да приберат каквото могат от вещите или реколтата си. Израелското правителство ги считаше за „проникващи елементи“ и някои бяха застреляни на място. Други се връщаха и намираха посевите си опожарени. За израелските лидери, перспективата араби да работят на завоюваните ниви беше обезпокоителна. Ако на гладните селяни се позволише да се върнат за реколтата си, се предупреждаваше в доклад на израелското разузнаване, следващата стъпка ще бъде „заселване отново в селата – нещо, което сериозно би застрашило много от постиженията ни през първите шест месеца от войната“. В последствие, осем дни по-късно, ръководителят на израелските отбранителни сили призова евреите да обработват арабските ниви, заявявайки: „Трябва да приберем реколтата от всяка вражеска нива в областите, които контролираме. Каквото не успеем да приберем, да бъде унищожено. Във всички случаи на арабите трябва да се попречи да приберат реколтата от полето“.

Изпълнението беше поверено на местните кибуци.

Неколцина израелци издигнаха разтревожен глас. „Все още не осъзнаваме напълно какъв вид врагове си създаваме извън границите на нашата държава – предупреди министърът на земеделието Аарон Цизлинг на съвещание на кабинета. – Нашите врагове, арабските държави, са нищо в сравнение с онези стотици хиляди араби [палестинските бежанци], които, движени от омраза, безнадеждност и безкрайна враждебност, могат да ни обявят война, независимо от всякакви споразумения...“

В средата на септември Башир и семейството му все още обитаваха общата стая близо до Квakerското училище. Перспективите за скорошно завръщане се стопяваха и Башир чу родителите си да говорят за преместване на друго място, някъде извън Рамала, където биха могли да живеят по-удобно, докато евентуално дойде време за завръщане в

ал-Рамла. За двата месеца след експулсирането, кризисната ситуация в Рамала почти не се бе променила. Всеки ден Трансйордания изпращаше двадесет и два хиляди четвърт-килограмови хляба , за да нахрани бежанците, но това явно бе недостатъчно. От Червения кръст заявиха, че бежанците биха могли да издържат неопределено дълго време при адекватно снабдяване с брашно и захар, както и с мляко за децата.

На 16 септември, след като служители от агенциите за хуманитарна помощ изразиха растящата си тревога за недохранените деца, посредникът от ООН граф Бернадот докладва, че има напредък по въпроса за спешното доставяне на храна за арабите от Палестина. Австралия изпрати 1 000 тона пшеница, Франция – 150 тона плодове, Ирландия – 200 тона картофи, Италия – 20 тона зехтин, Холандия – 50 тона грах и още толкова боб, Индонезия – 600 тона ориз и захар, Норвегия – 50 тона риба, Южна Африка – 50 тона месо. Съединените щати финализираха плановете си за изпращане на големи количества пшеница, месо, сирене, масло и 20 тона ДДТ. От американският Червен кръст вече бяха изпратили две линейки и лекарства за 250 000 долара. Християнски благотворителни организации допринесоха с 500 бали с дрехи, 80 кг витамини и 25 000 долара за закупуване на брашно от Египет. Арабско-американската нефтена компания (Арамко) дари 200 000 долара за закупуване на бебешки храни; корпорацията Бектел изпрати 100 000 долара. Други агенции изпратиха сандъци с медикаменти за първа помощ, спринцовки, ваксини срещу тиф и холера, два влака с пшеница и камион с мляко. Правителството на Нейно Величество в Лондон, само четири месеца след като англичаните напуснаха Палестина, задели 100 000 долара за закупуване на палатки.

Граф Бернадот продължаваше да агитира за разделяне на историческа Палестина между Израел и Трансйордания „с оглед на историческите връзки и общи интереси на

Трансйордания и Палестина“. Според плана му, семейство Хаири и другите бежанци трябваше да за завърнат в ал-Рамла и Лида – но не в независима държава, за каквато много палестински араби се бяха борили, а в арабска държава под управлението на Абдула и кралството му Йордания. (След войната, „транс“ отпадна и кралството на Абдула стана известно като Йордания). Големи части от пустинята Негев трябваше да се върнат на арабите, а евреите да запазят Галилея и Хайфа. Летище Лида щеше да стане „свободна аерогара“ за всички; а Йерусалим, както беше записано и в резолюцията на ООН от ноември 1947, „да се третира отделно и постави под ефективно управление на ООН“. Що се отнася до ал-Рамла и Лида, в черновата на Бернадот се предвиждаше тези градове „да останат на арабска територия“.

Предложенията на посредника се основаваха на неговите виждания за политическите реалности на деня. „в Палестина съществува еврейска държава, наречена Израел – написа той, – и няма разумна причина да приемем, че тя няма да продължи да съществува“. Бернадот също така наблегна на един друг въпрос, който би представлявал голям интерес за Ахмад, Закия и десетките хиляди бежанци, спящи на земята в Рамала. „Правото на невинните хора, прогонени от ужасите и опустошенията на текущата война, да се завърнат по домовете си, трябва да бъде утвърдено и да стане ефективно, като се осигурят адекватни компенсации за собствеността на онези, които изберат да не се завръщат“.

На следващия ден граф Бернадот беше убит в йерусалимския квартал Катамон. Убиецът се приближи до колата на ООН, в която пътуваше Бернадот, провря автоматичен пистолет през прозореца и го застреля от упор. В тялото му проникнаха шест куршума, един от които в сърцето. Екстремистката еврейска група на Щерн пое отговорността, като нарече наблюдателите от ООН „членове на чужди окупа-

ционни сили“. Давид Бен-Гурион, министър-председателят на Израел, нареди да бъдат задържани двеста членове на групата Щерн, включително един от лидерите, бъдещия министър-председател Ицхак Шамир, и заповяда на другата еврейска екстремистка групировка, Иргун, ръководена от друг бъдещ министър-председател, Менахем Бегин, да се разпуснат и предадат оръжията си на еврейската армия. Иргун престана да функционира като отделна военна единица и борбата на Бен-Гурион да консолидира паравоенните формирования завърши успешно. Бегин, останал без собствената си милиция, започна да трансформира Иргун в политическа партия – Херут, която две десетилетия по-късно щеше да формира ядрото на партия Ликуд.

Скоро след убийството на Бернадот, международният натиск наложи на Израел да приеме последното желание на посредника. Израел трябваше да върне завоюваните територии Негев, ал-Рамла и Лида. Почти веднага обаче битките в Негев се възобновиха, като Израел и Египет се обвиниха взаимно в нарушаване условията на примирието. С продължаването на битките в пустинята, предложението на граф Бернадот, както и безбройните други „мирни планове“, които щяха да последват, остана в историята.

В края на 1948 шейх Мустафа пътуваше към Йерихон, далече от студа и хаоса в Рамала. Здравето му беше разклатено и семейството счете, че топлият въздух на Йорданската долина ще му подейства добре. Почти по същото време, служителите от агенциите за хуманитарна помощ призоваха за десет хиляди палатки, сто хиляди одеяла и основаване на огромен лагер в Йерихон, за да не се наложи големият брой бежанци да прекарат зимата в Рамала. Семействата там търсеха дърва за огрев и оголваха склоновете около Рамала, за да се стоплят на огъня на маслинови, бадемови и прасковени дръвчета. Някои от бежанците, несвикнали с живот на палатки и лагерни огньове, решиха да отопляват временни-

те си домове отвътре, но не след дълго димът се разстиляше така плътно, че не можеха да различат предната от задната част на палатката си, а съседите им ги слушаха как кашлят и викат за помощ.

Към края на 1948 Ахмад и Закия, неспособни да намерят прилична работа и съкрушени от мизерията около тях, решиха да преместят семейството в Газа. На средиземноморския бряг щеше да бъде много по-топло. Ахмад се надяваше на по-добри перспективи за работа, а и семейството имаше имотни роднини там, които можеха да им помогнат да намерят скромно жилище, в което да живеят, без да плащат наем.

Семейство Хаири пристигна в Газа през декември 1948 и се нанесе в едностайна къща с голи стени, циментен под и покрив от гофрирана ламарина. Ахмад и Закия проснаха няколко дюшека, взеха назаем тенджери, тигани и един туристически котлон, прибраха стария хладилник на далечни роднини и започнаха да търсят работа.

В разстояние на няколко месеца през 1948 двеста хиляди бежанци се бяха изсипали в тази тясна ивица земя от пясъчни дюни и портокалови горички покрай брега на Средиземно море и населението нарасна повече от три пъти. Две хиляди души на квадратна миля бяха скупчени върху малката територия, заобиколена от Израел, Египет и морето. Всички провизии трябваше да пътуват триста мили през египетската пустиня и през единствената граница на Газа с арабския свят – полуострова Синай, в посока югозапад. „Следователно, едва ли е изненадващо, че условията много бързо се влошиха“ – се казваше в доклад на ООН. Надниците спаднаха с почти две трети. Бежанците преравяха околностите, събирайки „всеки подвижен предмет, който става за горене“. Хиляди бежанци лагеруваха в дълги редици палатки върху пясъците на Газа.

Семейство Хаири пристигнаха в Газа насред войната, във време на политически вълнения. Башир и семейството

му постоянно чуваха изстрели от престрелките между Израел и Египет близо до град Газа и на изток към пустинята Негев. Макар че египтяните контролираха ивицата Газа, и двете страни често пресичаха бойните линии. Египет, предвождан от крал Фарук, се биеше за територия не само с Израел; кралят се безпокоеше и заради претенциите на съперника си, крал Абдула от Йордания. Палестинският национализъм междувременно все още се стремеше към основаване на независима държава на арабското мнозинство върху цялата територия на Палестина и през есента на 1948 Египет позволи на една малка, независима палестинска група да основе правителство в изгнание в Газа. Това беше не толкова подкрепа на палестинския суверинитет от страна на Египет, колкото опит на крал Фарук да осуети амбициите на Абдула. Реакцията на Абдула, през декември 1948, беше сам да се нарече „Крал на Обединена Палестина“, която обаче не включваше цялата Палестина, а само това, което той сега наричаше „Западния бряг“ на кралството си.

Докато арабските правителства извъртаха и маневрираха, бежанците не спираха да копнеят за домовете си. Правото на завръщане, защитено първоначално от граф Бернадот, беше признато от Обединените нации през декември 1948. Резолюция 194 на ООН гласеше, че „на бежанците, желаещи да се завърнат по домовете си и да живеят в мир със съседите си, трябва да бъде разрешено да го направят възможно най-скоро, а на избралите да не се завърнат, да се платят компенсации за имуществото им“.

Резолюцията, известна под този номер, породила огромни надежди у семейство Хаири и бежанците из цяла арабска Палестина. Но вече беше ясно, че Израел няма намерение да изпълни Резолюция 194, а Обединените нации нямат власт да го заставят.

Следващата година, 1949, ООН призна реалностите и създаде Агенцията за подпомагане на палестинските бежанци, която трябваше да осигурява работни места и жили-

ща за стотиците хиляди палестински бежанци в Йордания, Ливан, Сирия, Западния бряг и Газа.

Не след дълго от пясъците на Газа, сред палатките и изкопаните в земята клозети, започнаха да никнат сгради от шлакобетон. Редом с тях се мъдреха къщи от кирпич с покриви от тръстика, празни варели от асфалт и кашони, в които е имало кутии с мляко. „Улиците“ на бежанските лагери – тесни, кални пътища, разделящи дългите редици ниски квадратни жилища – взеха имената на някогашните родни места на бежанците – Яфа, Ака, Хайфа, Маждал, Лида и ал-Рамла.

Най-бедните от бежанците в Газа преживяваха с порцията на Агенцията от 1 600 калории на ден, включващ обичайната месечна помощ от десет килограма брашно, по половин килограм захар, ориз и леща, както и мляко за децата и бременните. Лишена от месо и зеленчуци, храната им съдържаше само толкова хранителни вещества, колкото да ги спаси от пълен глад.

Ахмад намери работа в Газа, използвайки дърводелските си умения, като започна да изработва плетени мебели за другите бежанци. От Агенцията му плащаха, но не пари, а допълнителни количества брашно, ориз, захар и лой. Семейство Хаири кѳташе всяка стотинка (или „мил“) от всеки палестински паунд. Закия продължи внимателно и стратегически да продава златото си, но спечеленото стигаше само за най-елементарните им нужди. Макар че Ахмад се чувстваше длѳжен да се грижи за дѳщерите си, извънредната ситуация доведе до нещо немислимо по-рано – семейството поиска и получи разрешение от шейх Мустафа жените да работят. Башир не можеше да си спомни дори един-единствен ден майка му и сестрите му да не са работели. Закия и по-големите ѳ дѳщери сега изкарваха допълнително пари, като бродираха палестински покривки за маса и възглавници или плетяха пуловери и шалове. Нуха, която беше на седем, когато семейството се премести в Газа, си спомня как е

носила грубо изплетени пуловери с толкова ниско разположени джобове, че ръцете ѝ не стигали до тях. Закия, броещи месеци след като се лиши от живота си с прислуга, парфюми и баня в къщата, се превърна в стълб на семейното оцеляване. Тя свали воала си.

За бежанците – бедните в лагерите и малко по-заможните като Хаири – главната травма не беше продажбата на семейното злато и търсенето на нещо за ядене. Помъчителен беше копнежът по дома и унижението от лишенията. На всички нива прекъсването на нормалния семеен живот се отрази тежко на децата.

Башир, братята и сестрите му дишаха атмосферата на унижение и поражение и за първородния син на Ахмад отмъщението за Палестина стана единствена цел, дори по време на игра. Събратята и приятелите му намираха парчетата дърво с форма на пушки и играеха на „Араби и евреи“, подобно на каубои и индианци, по мръсните улички. „Той винаги настояваше да играе арабин – спомня си Ханом. – И много се ядосваше, ако някой се опиташе да го накара да играе евреин“.

През пролетта на 1949 година пристигнаха новини от Йерихон: шейх Мустафа беше починал. Беше отишъл на гости у роднини в долината на Йордан. Като застанал на предното стълбище в къщата на семейство Дажани, почувствал виене на свят. Влязъл вътре да поседне, докато г-жа Дажани му приготви лимонада. Преди да успее да я донесе, той бил мъртъв.

Ако семейство Хаири си бяха у дома, тялото на шейх Мустафа щеше да бъде измито, обвито в бял плат, занесено в джамията за молитви, след това веднага закарано на гробището и положено в земята по мюсюлманския обичай. При сегашните обстоятелства семейството уреди тялото да бъде превозено в затворен дървен ковчег до семейното гробище в ал-Рамла, където израелците щяха да му позволят да намери последен покой.

„Почина от сърдечен удар – каза Башир. – По-точно – от разбито сърце“.

През лятото на 1949 Йордания, Египет, Сирия и Ирак подписаха споразумение за примирие с Израел; войната официално завърши. Израел беше завладял територии отвъд разделната линия на ООН и сега контролираше 78 процента от Палестина. Следващия април крал Абдула завърши анексирането на Западния бряг, с което вбеси палестинските националисти. Една година по-късно, той щеше да плати с живота си, когато един националист, свързан с Хадж Амин ал-Хусейни, бившия мюфтия на Йерусалим, застреля краля в Стария град пред ужасените очи на внук му Хюсеин. След като арабите загубиха Палестина, лидерите на Египет и Сирия също паднаха от куршум. В Газа египтяните реагираха с репресии спрямо всякакви форми на политическа изява и палестинският национализъм беше принуден да премине в нелегалност.

Сега в Газа на власт фактически бяха две управления – на египтяните, наложили мерки, равносилни на военен режим спрямо останалите без държава палестинци, и на Обединените нации, чрез Агенцията за подпомагане на палестинските бежанци, която отговаряше за изхранването, обучението и образованието на стотици хиляди бежанци.

„Дрехите им за три години са станали на дрипи – се казва в доклад на ООН от 1951 година. – Повечето от мъжете, наети да строят пътища по проекти на Агенцията, нямат обувки. Одеядлата и навесите на палатките, раздадени за осигуряване на допълнителна защита, често биват отклонявани от предназначението им и нарязвани за дрехи. Най-щастливи са децата на училище (по-малко от половината деца на училищна възраст), които обикновено получават дрехи и обувки“. За произхождащите от заможни семейства, миналото и настоящето се сливаха в едно – един братовчед на Хаири си спомня как тичал бос, но с очила.

В град Газа Башир, Нуха и по-малкият им брат Бхаджат учеха заедно в обща класна стая в училището, поддържано от Агенцията. Отначало седяха на мръсния под в тясна палатка, пълна с деца, а по-късно от Агенцията им осигури чинове и едно помещение в тухлена сграда, където учеха на смени – местните сутрин, бежанците от един следобед. Учителите, които получаваха заплащане от Агенцията, бяха главно бежанци и трепереха над отпуснатите от Агенцията моливи, дрехи, рибено масло, витамини и мляко. Учебните занятия започваха с поздрав към египетското знаме. Башир си спомня как са учили за *Накба*, Катастрофата, която той самият, съучениците му и палестинските им учители познаваха от личен опит, с дълбокото убеждение: *Евреите ни изгониха; ние имаме право да се завърнем.*

„Нашата родина е Палестина“ – рецитираха децата бежанци в началото на всеки учебен ден:

Целта ни е да се върнем
Не плаши ни смъртта
Палестина е наша
Никога не ще я забравим
Няма да приемем друга родина!
Кълнем се в Бог и Историята, о, Палестина
Ще пролеем кръвта си за теб!

Башир беше добър ученик и учителите признаваха, че е особено старателен.

Башир навърши десет години през 1952. По това време мечтата за скорошно завръщане се бе превърнала в реалността на дългосрочната борба. Палестинците бяха започнали да разбират, че завръщането им няма да бъде уредено чрез дипломатически натиск. Въпреки че „правото на завръщане“ беше преобладаващата тема по улиците, пазарите и кафенетата, беше ясно, че няма власт в света, която да

накара Израел да приеме условията на резолюцията, гарантираща правото на завръщане.

„Усещането за несправедливост, отчаянието и разочарованието са направили бежанците раздразнителни и нестабилни – се казваше в доклад на ООН. – Желанието да се върнат по домовете си е водещо сред всички класи; то се оповестява устно на всички събрания и организирани демонстрации и, в писмен вид – до Агенцията, като всички жалби се връчват на местните служители. Много от бежанците вече не вярват, че е възможно някога да се завърнат, но това не им пречи да настояват за завръщане, защото смятат, че ако се съгласят с друго решение, ще покажат слабост и ще изгубят свое фундаментално право“.

За израелците идеята за завръщане беше спорна. В писмо до Комисията за помирение с Палестина към ООН, директорът на израелското външно министерство написа, че „ще направим лоша услуга на бежанците, ако им позволим да вярват, че ако се завърнат, ще намерят домовете и нивите си непокътнати... Принципно може да се каже, че всяка арабска къща, оцеляла от разрушенията на войната... сега приютява еврейско семейство“.

Палестинците бяха отчаяни не само от отказа на Израел да приеме резолюцията на ООН, подкрепяща завръщането им; те бяха изнервени и от отказа на Египет да им позволи да се организират политически. Забранените политически групи, сред които Комунистическата партия и базираното в Египет Мюсюлманско братство, бяха започнали да се провеждат тайно събрания в лагерите, на които пропагандираха въоръжена борба за осъществяване на *ауда* (завръщане). „Наблюдават се отделни стачки, демонстрации и неголеми бунтове – отбеляза доклад на ООН. – Проведоха се демонстрации по време на преброяването, стачки срещу медицинските и социални услуги, стачки за плащане в брой вместо помощи, стачки срещу всякакви подобрения в лагерите, като например училищни сгради... в случай, че това би

могло да означава трайно преселване. Тази тема е богата и изкушаваща почва за изследване от страна на всеки, който има други мотиви, освен социалното устройване на бежанците“.

Бежанците, чийто селски живот беше заменен с мизерия и недохранване, се оказаха възприемчива публика за речите в полза на завръщането в освободена Палестина. Неколцина се опитаха да организират нападения по линиите на примирие в Израел и безкрайният цикъл от бунтове и наказателни мерки пусна дълбок корен в пясъците на Газа. През лятото на 1953, палестински партизани пресякоха линиите на примирие и нападнаха семейство в новия израелски град Ашкелон, построен върху руините на палестинско селище. При нападението загинаха собственик на ресторант и дъщеря му. Две седмици по-късно, един воин от Израелските отбранителни сили на име Ариел Шарон, поведе частта си на нощна наказателна акция. Деветнадесет души бяха убити в бежанския лагер ел-Бурейдж.

Башир си спомня за нападение през деня през 1954 година близо до училището му. Той и един негов приятел побегнали ужасени; минути по-късно, докато двете момчета тичали в различни посоки, приятелят на Башир бил улучен и убит. На следващия ден в класната стая Башир гледал празното място на съученика си.

По-късно Башир загуби любимия си учител, Сала ал-Абабиди, заклан заедно с жена си. Ал-Абабиди, бежанец от Яфа, беше учител по физическо и всеки ден учеше децата на патриотични песни. Често говореше за любовта си към Яфа, за това, как един ден всички ще се завърнат у дома и за палестинските борци за свобода.

През 1955, на тринадесет години, Башир беше станал много сериозен и зрял за възрастта си. По-големите му сестри го слушаха за всичко. „Не го чувствахме като брат – разказва Ханон. – Въпреки че бяхме по-големи от него, все ни се струваше, че ни е като баща. Беше доминиращата фи-

гура, човекът, който се грижи за нас“. Повече от всякога Башир мислеше за завръщането. Това щеше да бъде отмъщението за палестинското поражение; щеше да възвърне достойнството на семейството му, да компенсира загубите, понесени от баща му, майка му, братята и сестрите му. Щеше да изтрие срама от немотията. Години наред за Башир и стотици хиляди други бежанци надеждата да се завърнат беше преминавала в отчаяние и после в гняв. Към средата на 1950-те обаче, перспективата за завръщане внезапно придоби реални измерения в лицето на един изключителен политик, възпламенил въображението на всички араби.

Името на този политик беше Гамал Абдел Насър, син на пощенски работник, дошъл на власт в Египет през 1952 година след изгонването на англичаните и изгнанието на крал Фарук. Фарук още пътуваше в кралската си яхта, когато Насър започна да осъществява плана си за обединение на арабите, в който влизаше „освобождението на Палестина“ и завръщането на бежанците. Неговата „революционна философия“ не приличаше на идеите на нито един от другите арабски лидери. Башир виждаше в египетския президент човека, който може да обедини целия арабски свят или, по думите на Насър, Великата арабска нация, и да възстанови арабското достойнство след унижението от поражението през 1948. За някои Насър беше истински герой, живо превъплъщение на Саладин – великия воин, отблъснал кръстоносците в Йерусалим преди осем века.

Появата на Насър обезпокои държавниците от Вашингтон до Лондон и от Париж до Тел-Авив. Скоро той щеше да впрегне в работа палестинския национализъм, като преобразува групата от фелаи, или партизани, в египетска военна част. Напрежението между Египет и Израел щеше да нарасне през следващите години, докато се стигне до Суецкия конфликт – военна победа за Израел, която по ирония на съдбата щеше да заздравя позициите на Насър като

безспорен лидер на растящото пан-арабско движение.

След близо девет години в Газа Ахмад и Закия Хаири решиха да се върнат пак в Рамала. Бяха получили семейно наследство и можеха да си купят скромен имот на Западния бряг, както и да заделят пари за по-нататъшно образование на децата си. Беше 1957 година.

Ахмад заведе първата група – Ханом, Башир и сестра им Рема, най-малките от десетте деца, в Египет, откъдето щяха да отлетят директно за летището Каландия на Западния бряг, недалеч южно от Рамала.

„В самолета баща ни припадна – спомня си Ханом. Децата се разтревожиха, но стюардесата флиртуваше с колегата си и не им обърна внимание. „Когато пристигнахме, той все още беше в нещо като кома. Всички слязоха от самолета, а ние се мъчехме да го събудим, да го вдигнем от седалката. Пляскахме го по лицето. Не мърдаше. Капитанът дойде и каза: „Изглежда е починал“.

Башир, на петнадесет години, приближи лице до бащиното си и го хвана за ръката: „Яба, събуди се!“

Ахмад отвори очи. „Да, сине – каза той. – какво има?“ Семейството щеше да разказва тази история години наред. „Това беше чудотворното докосване на Башир“ – спомня си Ханом.

Баща и син се появиха от самолета и вдишаха прохладния въздух на Каландия, близо до Рамала, на Западния бряг на кралство Йордания.